ئایا کەرکووك لە بارە بۆ بوون بە پایتەختی کوردستان؟

عەلی مەحمود محەمەد

بەشی شەشەم و کۆتایی

پایتەخت جەمسەرگەری هەستی نەتەوایەتی و نەتەوەیە , ئامرازی پێکەوە بەستنی ڕەگەزە جیاوازەکانی نەتەوەیە , هێمایەکی نیمچە پیرۆزە لای خەڵکی وڵاتەکە . پایتەخت لە جیهانی سیاسەتدا , ڕۆڵی دڵی وڵات دەگێڕێت , بۆیە تەندروستی دڵ چۆن بۆ مرۆڤ لە هەموو بەشەکانی دیکەی جەستە گرنگترە , لە گەڵ ڕاوەستانیدا ژیان ڕادەوەستێت , بەهەمان شێوە پایتەختیش هەر وایە , لەگەڵ هەر کارەساتێك کە بە سەریدا بێت , چارەنووسی نیشتمان دەکەوێتە مەترسییەوە .

دیاریکردنی پایتەخت بۆ وڵات وەك دیاریکردنی دڵە بۆ جەستە . ئەگەر بتەوێت دڵ بۆ نیشتمانەکەت دیاری بکەیت , دەبێت بە دوای باشترین پارچەی وڵاتدا بگەڕێیت , بۆ ئەوەی بە سانایی نەلەرزێت , دور بێت لە سۆز و هەڵچوون .

پایتەخت هەر سەنتەری کارگێڕی وڵات نییە , بەڵکە لە بەرامبەر دەرەوە , هەیبەتی قەوارە سیاسییەکەی دیاری دەکات , چەندە جوان و پێشکەوتوو و دەوڵەمەند بێت , ئەوەندە پۆینتی وڵات لە دەرەوە بەرز دەکاتەوە , ناوداری برۆکسل بۆ بەلجیکا بووە بە نیعمەت , قاهیرە بۆ میسر .

لەگەڵ لە دەست دانی پایتەخت وورەی دەوڵەت دەڕوخێت و هەرەس دەهێنێت , کەوتن و گرتنی پایتەخت نیشانەی کەوتنی دەوڵەتە , گرتنی قوستەنتنییە لە لایەن عوسمانییەکانەوە , کریستانی لە دیوی ئاسیا هەڵتەکاند , بەڵام نەگرتنی ڤێنا نەمسای لە ڕوخان پاراست .

پاش گرتنی پایتەختی وڵات , سەرباری ئەوەی وورەی دەوڵەت دەڕوخێت , ئەگەری لە دەستدانی شەرعییەتی سیاسیشی هەیە .

ئەگەر پایتەخت دڵ و هەیبەت و هێمای وڵات بێت , دەبێت لە دیاریکردنیدا وردبین بین , بە تایبەت بۆ کورد زۆر حەساسە کە بەدەست بێ دەوڵەتییەوە دەناڵێنێت , دەبێت هەست و سۆز زاڵ نەبێت دەستنیشان کردن و هەڵبژاردنی پایتەختدا .

ئەوەی لێرەدا دەمەوێت لەسەر بووەستم , ئەوەیە ئایا کەرکوك بە کەڵکی ئەوە دێت لە ئایندەدا , کورد بیکات بە دڵی فەرمانڕەوایی خۆی ؟, لە ناو شورای کەرکووکدا دەسەڵاتی پارێزراوو سەقامگیر دەبێت , هەست بە ئاشتی و ئاسایش دەکات ؟ .

بۆ ئەوەی لە ئێستاوە کورد بۆ ئایندە بناغەی دەوڵەت دابنێت , دیاریکردنی پایتەخت , سنوری کوردستان , نوسینەوە و پەسەندکردنی دەستوور , پایە گرنگەکانن بۆ گەیشتن بەو خەونە مێژوییە .

کوردستان هەموو تایبەتمەندییەکی هەرێمی جوگرافیای هەیە , کە پێش مەرجە بۆ بوون بە دەوڵەت ((هەرێمی جوگرافی ئەو پارچە خاکەیە , کە دیاردەیەك یان چەند دیاردەیەك جوگرافیاییان پێك دەچێت تا ئەو ڕادەیەی وا لەو پارچە خاکە دەکات , تایبەتمەندییەکی وای هەبێ لە پارچە خاکەکانی دەورو بەر جودای بکاتەوە((دیاریکردنی سنووری جوگرافیی

هەرێمی کوردستانی عێراق –پرۆفیسۆر د.خلیل ئیسماعیل محەمەد – جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق –سەنتەری برایەتی–ل11).

ئەو هەرێمە جوگرافیایە دەبێت , خاوەند چەند تایبەتمەندییەك بێت گرنگترینیان لەمانەی خوارەوە کورت دەبێتەوە :

((سەرنجامی هەموو هەرێمێك دەبیٚ:

– سنوورە ئیقلیمیەکەی و جموجۆلٚ و چالاکییە جیاجیاکانی خەلٚکەکەی لەگەلٚ یەکتردا بگونجێن .

–پایتەختێکی ئیقلیمی هەبیٚ کە وەك ناوەندێك لانی کەمی پێداویستییەکانی دانیشتوانەکەی دابین بکا.

–سنوورە ئیدارییەکەی لەگەلٚ دیاردە سروشتی و مرۆییەکاندا بگونجیٚ((ل13–دیاریکردنی سنووری جوگرافیی هەرێمی کوردستانی عێراق –پرۆفیسۆر د.خلیل ئیسماعیل محەمەد – جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق –سەنتەری برایەتی).

کەواتە بوونی پایتەخت یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی بوونی هەرێمی جوگرافیایە . پایتەخت ئەو شارەیە لە ولاٚت یاخود هەرێم فەرمانی کارگێری هەرێم یاخود ولاٚتی پیٚ دەسپێردرێت , دەزگا کارگێری و سیاسییە سەرەکییەکانی ولاٚت لەو شارەدا کۆدەبنەوە , هەرچەندە لە زۆر ولاٚتدا پایتەختی ئابوری و سیاسی جیان لە یەکتر , هۆلٚەند , سویسرا .... .

پایتەخت بۆ دانیشتووانی ولاٚت خالٚی شانازی هاوولاٚتیانە , هێزی خۆیان لە گەشەی پایتەخت و بەرزی ئاپارتمانەکانی و جوانی و پاکی شەقامەکانی , بەرینی ڕوپێوەکەی , چڕی دانیشتوانەکەی , دەولٚەمەندی دانیشتووانەکەی , دلٚڕفێنی و شوێنی گەشت و گوزار و ژمارەی گەشتیاران و مەزنی کۆبونەوە نێو دەولٚەتییەکان تێیدا دەبیننەوە .

ڕوو دەرەوەش , پەنجەرەی ولاٚتە ڕوو لە دەرەوەی خۆی , نیشانە سیاسییەکەیەتی , هێمای پێشکەوتن و گەشەکردنییەتی .

تایبەتمەندییەکانی پایتەخت

پایتەخت دەبێت خاوەند کۆمەلٚێك تایبەتمەندی باش و گونجاو بێت لەناو سەرجەم شارەکانی ولاٚت , بۆ ئەوەی لەناو هەمویان ئەو هەلٚبژێردرێت بۆ هەلٚسان بەو ئەرکە گرنگە کارگێڕییە , دەتوانین بەشێك لەو تایبەتمەندیانە , کە پێویستە لە پایتەختدا بوونی هەبێت , لەم خالاٚنەی خوارەوە کورت بکەینەوە :

– شوێنی شار : لە زۆربەی بوارەکاندا , پایتەخت لەو شارانە هەلٚدەبژێرێت , کە دەکەوێتە ناوەڕاستی هەرێمەوە (چەقی قورسایی ئەندازەیی) , بۆ ئەوەی پارێزراو بێت لە هەڕەشەی دەرەوە و هاوسەنگی لە نێوان بەشەکانی ولاٚت ڕابگرێت .

گرتنی پایتەخت زۆرجار خۆبەدەستەوەدانی ولاٚت بووە , دوای گرتنی پاریس فەرەنسا خۆی بەدەستەوە دا , بۆیە جێگەی شار لە ولاٚت گرنگی خۆی هەیە بۆ دیاریکردنی بە پایتەخت ((ناوەڕاستی لە ڕووی نمونەییەوە پێویستە پایتەخت بکەوێتە ناوەڕاستی وولاٚتەکەوە , بکەوێتە چەقی ئەندازەییەوە , ڕەنگە ئەم شوێنە پارێزگاری بۆ شارەکە دەستەبەر بکات لە بەرامبەر مەترسی و هێرشە زەمینییەکان , یان بۆ ڕاگرتنی جۆرێك لە هاوسەنگێتی لە نێوان بەشەکانی دەولٚەتەکەدا , هەرلەبەر ئەمەشە لە باری ئاساییدا پایتەخت دوور دەخرێتەوە لە سنوورە ووشکانی و ئاویەکان , لەبەر ئەمە بوو دوو پایتەخت گوێزرایەوە لە ئەستنەبولٚەوە _کە شوێنێکی زۆر پەراوێز بوو –بۆ ئەنقەرە لە ناوەڕاستی تورکیادا , مەدرید لە

ناوەڕاستی ئیسپانیادایە , ڕۆما لە ناوەڕاستی ئیتاڵیاو .... ((دەوڵەت و کێشە نێودەوڵەتیەکان –د.عەبدواڵلە عەتەو ی– لە عەرەبییەوە –جەزا تۆفیق تاڵیب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد –سەردەم **2003**–سلێمانی –ل**89**–**90**).

لەبار بوونی شوێنی شار , سەرکیترین خاڵە لە دیاریکردنی پایتەختدا ((بەلای زانا (فۆن کۆڕنیش)ەوە مەرجی سەرەکی شوێنی پایتەخت(شوێنی دیار–موقع بارز)ە . چونکە پایتەخت بە تەنها ((نوسینگەی سەرەکی)) ناوخۆ نیە, بەڵکە پەنجەرەکی واڵایە لەسەر جیهانی دەرەوە , دیاری کردنی شوینی پایتەخت دوو بیرۆکە کێش دەکات : فەرمانە ناوخۆییەکەی کە وەك ڕێکخەری ئاوازەکان وایە بۆ هەرێمی دەوڵەتەکە , فەرمانە دەرەکیەکەشی وەك لێپرساو یان خاوەن فرمان(ولی امر)ی دەوڵەتەکەیە لەگەڵ دەوڵەتانی تردا (دەوڵەت و کێشە نێودەوڵەتیەکان –د.عەبدواڵلە عەتەو ی– لە عەرەبییەوە –جەزا تۆفیق تاڵیب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد –سەردەم **2003**–سلێمانی ل**89**).

لەم بوارەدا کەرکووك بەهۆی پەڕییەکەی , ڕاستەوخۆ دەکەوێتە سەر سنووری کوردستان , خاڵی تەماسی کێشە نەتەوایەتییەکانە , هێشتا کێشمەکێش و ململانێکان نەگەیشتوونە بە ئەنجام لە سەر ناسنامەی نیشتمانی شارەکە , بۆیە لەم بوارەدا کەرکووك لەبار نییە بۆ دیاریکردنی بە پایتەختی کوردستان .

زۆر وڵات هەیە بەهۆی سەرپەڕی ئەو شارانەی کە مایەی شانازی نەتەوەو وڵاتن تیایدا , لێ نەکراون بە پایتەختی وڵات , نموونە ئەستەنبووڵ ((هەڵبژاردنی ئەنقارە بۆ پایتەختی تورکیا دوای ئەستەنبووڵ ڕاستکردنەوەی شوێنە سەرپەڕییەکەی ئەستەنەبووڵ بوو ..)) , هەرچەندە ((هێشتا ئەستەنبووڵ جوانترین و گەورەترین شاری تورکیایە , پلەو پایەی نەتەوایەتی و کلتوری لە دەست نەداوەو هەر بە ڕێز و ستایشەوە سەیری دەکرێت)) . بۆیە دەشێت کەرکووك پایتەختی سیاسی کوردستانیش نەبێت , بەڵام ببێتە هێمای نەتەوە و پلەو پایەی بەرز لەناو هاووڵاتیان داگیربکات .

گواستنەوەی پایتەخت لە پترسبۆرگەوە بۆ مۆسکۆ نموونەیەکی دیکەیە . بۆیە دەشێت شارێك پلەو پایەی بەرزی لای نەتەوە هەبێت , وەلێ نەکرێتە پایتەخت , بەهۆی لەبار نەبوونی جێگەکەی و لاوازی پێگەی سەربازی .

هەڕەشەی دەرەوە , بوونی ململانێ لە سەر ناسنامە , لەبار نەبوونی شوێن لە ڕوی جوگرافیا وا دەکات شانسی بوون بە پایتەختی کەرکووك لاواز بکات . هەرچەندە کەرکووك جێگەی بەرزی هەیە لای کورد , بۆتە هێمای یەکێتی خاك و نەتەوە , بەڵام شوێن و جوگرافیا هەموو ئەو پیرۆزییانە دەسڕێتەوە .

ڕاستە کەرکوك بەهای نەتەوایەتی و هەرێمایەتی گرنگی هەیە , دەکرێت بکرێتە سەنتەری یەکێتی وڵات , پایتەختی یەکێتی نەتەوایەتی , بەڵام نەك پایتەختی سیاسی .

– گەورەترین شار لە وڵات : هەرچەندە لە زۆربەی وڵاتان پایتەخت گەورەترین شاری وڵاتە , بەڵام مەرج نییە هەموو کات وا بێت , واشنتۆن بچوکترە لە نیورۆك , ئەنقەرە لە ئەستەمبوڵ , پەکین لە شەنگەهای .

لەم بوارەدا کەرکووك بەم باروۆخەی ئێستاوەی , نە گەورەترین شاری کوردستانی باشوورە , نە جوانترینیشە , نە پێشکەوتووترینە , مێژوو و نەوت و کێشمەکێش لەسەری لە هاوکێشەکە دەرکەینە دەرەوە , کەلاوەیەکی مەزنی لێ دەمێنێتەوە .

– سنوور : هاوسنوری پایتەخت لەگەڵ دەرەوە , لە گەڵ هەر دەسکارییەکی سنوردا , پایتەخت دەلەرزێنێت , جێگەو ڕێگەی سیاسی وڵات دادەبەزێت , بۆیە دوور بوونی پایتەخت لە سنوورەوە بۆ وڵات زۆر گرنگە , بە تایبەت کورد کە بە

دوژمن دەورە دراوە , هاوسنووری کەرکووک لە گەڵ دەرەوە و پوازە نەتەوەیەکانی ناو کوردستان (تورکمان – عەرەب – سریان) وا دەکەن لەم بوارەدا کەرکووک لە بار نەبێت بۆ بوون بە پایتەخت .

– ئاسایشی گشتی : هێمنی و ئاسایش بۆ پایتەخت گرنگە , ململانێی نەتەوایەتی توند لە نێوان کورد و تورکمان و عەرەب لەسەر باڵادەستی لە شاری کەرکووکدا , بوونی ئەو ڕادە بەرزەی تورکمان و عەرەب لە شارەکە , جێگەو ڕێگەی کورد لە شارەکە لاواز دەکات , جێگەو ڕێگەی لاواز لە پایتەختدا , دەربڕی لاوازی حکومەت و دەسەڵاتیش دەگەیەنێت , ئەدیس ئەبابا نموونەیەکە بۆ ئەمە .

بۆیە کەرکووک لەم بوارەدا پوینتی زۆر لاوازە بۆ بوونی به پایتەخت . سەرباری ئەوەی هیچ کام لەو نەتەوانە , ئامادە نین قەبوڵی ئەوە بکەن , کەرکووک ببێتە پایتەختی کوردستان , ئەوان ناوەکەی لە بنەچەوە ڕەت دەکەنەوە .

– گونجاوی ئاووهەوا : سازگاری ئاووهەوا گرنگە بۆ نیشتوجێ بوون و دیاریکردنی پایتەخت , لە وڵاتە گەرمەکان پایتەخت لە هێڵی ئیستوایی دور دەخرێتەوە نموونە , خەرتووم , قاهیرە , هیندستان , نایجیریا , لە ناوچە ساردەکان بەدوای ناوچەی گەرما دەگەڕێن , ئۆسلۆو ستۆکهۆڵم , لەم بوارەدا ئاووهەوای کەرکووک زۆر لە بار و گونجاوە .

– ئەکیومین : مەرج نییە هەموو کات ناوەڕاستێتی ئەندازەیی دڵە زیندووەکەی دەوڵەت بێت , ئەگەر پایتەخت نەکەوێتە ناوەڕاستی ئەنداوەییەوە ئەوە دەکەوێتە ناوەڕاستی ئەکیومینەوە . ئەوەی ئەکیومێنی دەوڵەت دیاری دەکات (شوێن , بەرزو نزمی , ئاووهەوا).

لە وڵاتێك ئەکیومینەکەی کەناری بوو ئەوا پێویستە پایتەخت لە ناوەڕاستی ئەودا بێت وەك ئۆسلۆ و ستۆکهۆڵم . یاخود ئەکیومینی کەناری بەپیتی زەوی و سەر ڕوبار وەك قاهیرەو لەندەن و باریس ((دەوڵەت و کێشە نێودەوڵەتیەکان – د.عەبدواڵڵە عەتەو ی– لە عەرەبییەوە –جەزا تۆفیق تاڵیب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد –سەردەم 2003–سلێمانی)).

– باری ئابوری دانیشتووانەکەی : دەوڵەمەندی دانیشتووانی پایتەخت وا دەکات ببێتە بازاڕێکی بەکاربەری باش , ئەمەش وا دەکات پیشەسازییە ئارایشییەکان بەرەو پایتەخت بێن بۆ نموونە پاریس , بەڵام خەڵکی کەرکووک هەژارترین جەماوەری کوردستانن , تایبەتمەندییەکی خەڵکەکەی ئەوەیە پاشەکەوتکەرن زیاتر نەك بەکار بەر , باشترین شاری بەکاربەر لە کوردستان شاری سلێمانییە .

– پەیوەندی لەگەڵ دەرەوە : پەیوەندیکردن بە دەرەوە گرنگە لە دیاریکردنی پایتەخت , ئەو شارانەی ڕوو لە دەرەوەن باشترە بۆ پەیوەندی , لە بەر ئەوەی کوردستان کەناری دەریای نییە , بۆیە لەم بوارەدا هەژارە , شاری گونجاوی نییە لەم بوارەدا .

– باری سروشتی شاری : بوونی جێگەی سروشتی لە بار بۆ داکۆکی کردن , لە کاتی هێرشدا گرنگە بۆ پایتەخت , بە تایبەت بۆ کوردستان , لەم بوارەدا کەرکووک زۆر هەژارە , لە هەرچوار لاوەی دەشتاییە , بە بوونی هەندێك تەپۆلکەوە , لەکاتی پەلاماردا جێگەکەی شوێنی بەرەنگار بوونەوەی تێدا نییە .

لە کۆتاییدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی , کەرکووک شارێکی لەبار نییە بۆ دیاریکردنی بە پایتەختی کوردستان , پێویستە سۆزی نەتەوەیی و شارچێتی بەسەر دیاریکردنی دروشمە سیاسییەکانمان زاڵ نەبێت , تاکو پێمان بکرێت ڕیالیستییانە بیر بکەینەوە , ئەگەر دەمانەوێت پایتەختێکی بەهێز بۆ کوردستان دیارییکەین لە ئایندەدا , پایتەختی بەهێز وڵاتی بەهێزە .